

PERÚJÍTÁS SZENDREY JÚLIA ÜGYÉBEN*

(Az 1849/50-es évek adalékainak revíziója)

I.

„Minthogy az irodalomtörténet már régen lezárta súlyosan elítélő döntésével Júlia problémáját, ez a könyv voltaképpen — perújítás. Újra fölveti a Júlia-problémát és teljes revíziót követel...” Harmincegy évvel ezelőtt írta ezt Mikes Lajos a Szendrey Júlia-könyvében, ahol még ezeket mondja: „Ez a pörújítás, melyet több mint négy esztendei kutató munkára alapítok, röviden a következő végeredményre támaszkodik: meggyőződtem róla és bizonyítani tudom, hogy mindaz a szenny, amely Júlia emlékéhez tapad, többé-kevésbé jó- vagy rosszindulatú pletyka, rágalom és legenda, amely Júlia halála után született a múlt század nyolcvanas és kilencvenes éveiben...”¹

Ha most lefúvom a port erről a három évtizedes védőiratról, úgy hat, mintha Mikes védelmét vállalnám. Pedig Mikesnek csaknem annyira nincs igaza Júlia megítélésben, mint Petőfiné támadóinak — főleg abban, hogy az asszonyt „köztisztelet övezte haláláig” és minden rágalom csak halála után született. Ha ez így volna, könnyebb dolgunk lenne a Júlia-perben, és aligha lett volna lehetősége Hatvany Lajosnak arra, hogy a disputa képletét olyan leegyszerűsítéssel állítsa fel, miszerint az egyik oldalon áll Arany János híres verse Szendrey Juliáról, a honvéd özvegyéről; a másik oldalon áll Mikes Lajos és Dienes András, akik „a rabulisztika bűnébe estek”, mikor az irodalomtörténetírás hagyományos Júlia-felfogásának revízióját javasolták.²

II.

Egyáltalában nem takargatom, hogy elsősorban Hatvany Lajossal vitázom.

Nem hiszem, hogy Hatvany felfogására vonatkozó ellentmondásom újnak hathat, ez ismétlés, Barta János — éppen az Irodalomtörténeti Közleményekben — „ismeretes”-nek nevezte azt a kontroverziát, ami Hatvany és köztem van a Júlia-kérdésben.³ Hatvany a negyven éven keresztül folytatott, következetes, de filológiaiilag alá nem támasztott Júlia-ellenességével, mely sokkal inkább önmagához hűséges magatartás, mint ténymegállapító tudományos álláspont, igen jelentős mértékben befolyásolja nemcsak a közfelfogást, hanem az irodalomtanítást és a Petőfi-irodalmat is. Befolyásolja munkámat, többünk munkáját, a Petőfi-életrajz írását.

* A tanulmányt megvitatta az Irodalomtörténeti Intézet Petőfi Kutatócsoportja, 1961. április 27-én.

¹ DR. MIKES LAJOS és DERNŐI KOCSIS LÁSZLÓ: Szendrey Júlia ismeretlen naplója, levelei és halálos ágyán tett vallomása. Budapest, 1930. 203.

² HATVANY LAJOS: Így élt Petőfi. Bpest, 1957. V. 525—526.

³ BARTA JÁNOS: Dienes András: Petőfi a szabadságharcban. ItK. 1960. 1.sz. 111. Barta is „lovagias”-nak nevez engem és szerinte Hatvany az, aki az „eléggé egybehangzó emlékezőkre támaszkodva reálisan ítél”. (Uo.) — Ezeknek az „egybehangzó emlékezők”-nek a mérlegelése lenne éppen ennek a cikknek a célja.

Miről is van szó? Arról, hogyha egy munkaközösség vállalkozik egy mű megírására — mint az új Petőfi-életrajz esetében —, akkor vannak olyan biográfiai sarkpontok, melyek tisztázatlanok, ellentmondást magukban hordozók nem maradhatnak. Nem kell bizonyítani, milyen súlyos hiba volna az olyan életrajzi feldolgozás, ahol az 1846-os szakasz írója Mikest követve fényesen rehabilitálja Júliát, az 1847—48-as író a régi anatómát dörghi, az 1849-es biográfus mind a két felfogást elítéli, és szigorú revíziót végez. Ez az ellentét már most is igen nyíltan jelentkezik az elkészült vagy az előkészített részletekben: márpedig semmiféle monográfia nem bírna el olyan ellentmondást, mely nem a hőse vagy hősnőé, hanem az íróké, ezt nem bírná el sem mint adalékok tárháza, sem mint olvasmány. Mert ne tévesszük szem elől azt az egyszerű tényt, hogy a Petőfi-életrajz mégiscsak olvasmány is!

Az írói vállalkozás kollektív volta kényszerít tehát bennünket arra, hogy újra felvessük a Júlia-kérdést. Hasonló a helyzet itt a szülőhely-problémához, mellyel számolnia kellett az első könyv — az indulás — írójának; de számolnia kell majd annak a biográfusnak is, aki majd a negyedik könyv (1848) szerzője lesz, amikor újra foglalkozik az életrajz a költőnek a Kiskunságra, mint szülőföldre utaló vallomásaival. Összhangra kellett jutnunk, ez volt a disputa értelme. Ez az értelme most is, mikor egy egészen másféle természetű kérdésre kell választ adnunk: mi a magyarázata annak, hogy egy szinte emberfeletten gonosz, démonikus nőt ábrázoló portrét örököltünk dédapáinktól? Valóban ez lenne Szendrey Júlia? Nem csekély fontosságú kérdés ez, az egész biográfia — de különösen a három utolsó esztendő — szempontjából, hiszen ha az életrajzíró elfogadja a már szokványos, Júliát minden tekintetben elítélő álláspontot, úgy itt is elsősorban magával Petőfivel jut feloldhatatlan ellentétbe.

Ez a vitaindító dolgozat a harminc év előtti elődöt — Mikest — nem követi Szendrey Júliáról alkotott véleményében; ahogy Hatvany arcképe a feleségek feleségéről torzított, Mikesé viszont eszményített — de Mikes Lajos bevezetőjét közel érzi a mai disputa kezdeményezője magához: „minthogy az irodalomtörténet már régen lezárta súlyosan elítélő döntésével Júlia problémáját...” — ez a rövid írás voltaképpen perújítás. Újra felvetjük a Júlia-kérdést és revízióra törekszünk.

III.

Szeretném, ha vitáznának velem, de nem szeretném, ha félreértenének. Ahogy nem voltam a szülőhely-perben sem *feltétlenül* Kiskőrös ügyvédje, nem vagyok most sem Júlia becsületének védelmezője. Hatvany többször hangoztatta, hogy pusztán valamiféle belém idegződött, szinte mesterségbeli „lovagiasság” készítet arra, hogy védelmembe vegyem kemény bírálóval szemben Júliát. Milyen különös, hogy ezek a bírák, akik látszólag a lemeztelenített igazságot képviselik ítéletükben, felszított szenvedélyek alapján, egyetlen bűnjel nélkül hoztak döntést — még a boszorkánypörök ítéleteinek büntetőjogi alapja, a szerencsétlen vádlott beismerő vallomása is hiányzik. Hogyan? — pusztán azért volnék „lovagias”, mert az irodalomtörténeti pletykát nem vagyok hajlandó vallomásként, a kinyomtatott rágalmozást perdöntő adatként kezelni? Ki a regényes, aki Arany nagy látomását idézi, a honvéd véres árnyát, vagy aki a leghazafiasabbnak tetsző, látszólag Petőfi emlékét védelmező érvet sem cseréli fel a legparányibb ténnyel? Mint a szülőhely-pörnél, itt is a *tény* követelem az ellenvélemény képviselőitől: ott mégis egy önvallomás varázslatával kellett szembeszállnom, itt ezzel sem. Meg fogunk lépődni azon, hogy mennyire nincs *semmi* ténybeliség egy század óta hangoztatott vádban, hogy micsoda hindú özvegyégetés folyhatott itt le: Júliát arra ítélték, hogy haljon meg a férjével együtt; a döntést az egész ügy felülvizsgálója, a nagy biográfus mondta ki a nemzet nevében, szinte fekete talárban, ujját a vádlottra szegezve: „midőn a költő elesett, vele együtt meghalt az ő Juliskája is...”⁴ Senki sem kétkedhetik abban,

⁴ FERENCZI ZOLTÁN: Petőfi életrajza. Bpest, 1896. III. 294.

hogy ez tökéletesebb megsemmisítés a fizikai kivégzésnél. De a bíró, Ferenczi Zoltán, aki egy könyvtárnyi adalék, az élő szemtanúk mellett sem jutott dülőre a segesvári halál kérdésében, Júlia pörében a vádlott irathagyatékának átnézése nélkül (holott tudhatott erről!), tehát Júlia meghallgatása nélkül, egyetlen hitelt érdemlő tanúra való hivatkozás nélkül jut gyors döntésre. Hatvány is Ferenczi hatása alatt tartotta fenn a vádat egészen napjainkig Júlia ellen — szinte személyes harcot folytatva a Petőfit ért — vélt — sérelmek dolgában. Nem nehéz megállapítani, hogy Ferenczi szóról szóra ismétli a pör egyik, a történetek idejében 13 éves, tehát legkevesébe szavahihető tanúját, aki viszont — saját bevallása szerint — éppen a legsúlyosabb vádpontokat a Petőfiné háztartásában alkalmazott dajkától szerezte, de ennek a nevét sem tudja. Így születik egy dajkameséből olyan ítélet, melynek revízióját Petőfiné halála óta annyiszor követelték egyesek — eddig teljesen eredménytelenül.

IV.

Arany János 1850-ben, a *Hölgyfutár* című lapból értesült arról, hogy „Egy barátunk szép özvegye nemrég második házasságra lépve egy élő barátunkkal, azon tanakodtunk, hogy a menyasszonyt tartsuk-e boldogabbnak, vagy a vőlegényt. E habozás közt végre azon határozathoz jutánk, hogy alkalmasint legboldogabbnak tarthatjuk barátunkat; ámde nem az élő, hanem az elhunytat.”⁵ — Ilyen fullánkos darázs szárnyán röpködött be a hír az országot arról, hogy Petőfiné, Szendrey Júlia a legnagyobbak tartott magyar versben megjövendődött — valójában sohasem viselt — özvegyi fátyolát levette, s kezét Horvát Árpád egyetemi tanárnak nyújtotta — 10 nappal a gyászév lejártá előtt! Arany őszintén tisztelte Petőfinét, míg a férje a harctéren volt ő látta fiával együtt vendégül Szalontán; szebb részvétnyilvánítás, mint amelyet ő küldött barátja özvegyének, 1850-ben — *Emléktapra* címmel —, nincs az irodalmunkban. Kegyetlenebb támadást sem intéztek Júlia ellen, mint ő *A horvéd özvegye* című versével, amelyet ugyanebben az esztendőben írt, 1850-ben, mikor tudomására jutott Júlia második házassága. Megrendít ő a költemény már mottójával: Arany Shakespeare-idézi, saját fordításában, — Hamlet vádjában Zoltán szólal meg:

Gyalázat, asszony a neved!
Csak egy rövid hó; még a gyász-cipő sem
Szakadt el, melyben könnyé olvadt
Niobeként kísérté ki szegény
Atyám holttestét: s im ő, éppen ő
Férjhez megyen...

A versben a költő sötét árnya jelenik meg az asszony új lakodalmán, a hang balladai, de a célzás világos: „Jöttem... Amit te hinni úgy siettél — Halálomról meggyőztelek...” Valószínű, hogy Júlia soha nem olvasta ezt a verset, melyről sokáig azt hittük, hogy közléséig a költőjén kívül senki nem ismerte: ma már tudjuk, nem így volt; röviddel a megírása után közkézen foroghatott, egy egész pesti szerkesztőség tudott róla. Arany *ki akarta adatni* a verset,⁶ de ez valami ok folytán nem jelenhetett meg, nyilván a cenzornak nem tetszett a barna atillás temetői kísértő. Később lelohadhatott haragja, talán látta az asszony szerencsétlenségét, nem tette közzé a versét, ezt csak a fia, László adta ki apja halála után, 1888-ban.

⁵ 1850. augusztus 6.

⁶ A Magyar Írók Füzetei (Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR) szerkesztőségében volt már a vers, ahol: „Tompától és Aranytól szép költemények vannak. Arany Petőfiné ellen is írt egyet, melyet én ugyan nem tartok szépnek, de mégis örvendek, hogy valaki hangot adott fájdalomnak, melyet eltemetni szeretnék.” (Gyulai Pál levele Szász Károlyhoz, 1850. szept. 14-én.) A levél szövegét SOMOGYI SÁNDOR adta át nekem. (Segítségét itt köszönöm meg.)

Azóta fő-érvként szerepel Júlia pürében, e halhatatlan sorokkal szokták elúzni azokat, akik perújítást követelnek Szendrey Júlia ügyében.

Ezért nincs igaza Mikes Lajosnak, mikor azt állítja, hogy Júliát „köztisztelet övezte 1867-ig”. Nemcsak a halott férj legjobb barátai fordultak el tőle, hanem az asszony tisztelői is, Arany előtt Gyulai Pál, aki még 1850. július 14-én olyan lelkendezéssel ír Júliáról, akit Pesten, Garay Jánoséknál, ahol lakott, meglátogatott, ami nála egészen szokatlan: „Beszélünk mindenről, a költészetről, férjéről, Sandról, Byronról, vitatkoztunk a nőkről, férfiakról, neveltünk egymás ötletein, aztán érzelegtünk, hogy gúnyolódjunk. Nem csodálkozom, hogy Petőfi oly ábrándosan s mondhatni örülten szerelmes volt bele. Különös nő s hogy férje nem ugyan reá vonatkozó szavaival éljek, jó, szép mint egy angyal, s elmés, mint az ördög. Sand Georg féle jellem, de hódítóbb alakban...” Ennyi dicséret után érthető, ha levelének címzettje előtt kénytelen önmagát mentetgetni: „De mindezekből ne gondold, hogy én talán szerelmes vagyok...”⁷ — Nincs szükségünk mélylélektani analízisre ahhoz a megállapításhoz, hogy Gyulai valóban szerelmes volt az özvegybe, amit áradozó levelénél is jobban bizonyít következő, átkozódó levele, amikor tudomására jut Júlia és Horvát Árpád házassága. Ezt a részletet teljes egészében idézzük:

„Ah asszonyok! Tépd el leveletem, melyben Petőfinéről írtam. Mind hazugság az, s én szégyellem a gondolatot, az érzést, mely ez asszony védelmére és becslésére támadt lelkemben. Hallhattad utolsó kalandját, vagyis nem utolsó, hanem legújabb kalandját. Első találkozásomat veled írtam volt, leírom a másodikat is.”

„August elején bemegyek Pestre s ígéretem szerént meg akarom látogatni. Elmegyek Garaiékhöz, gondolva, hogy ott találom. Garaiék fürdőre mentek s az otthon maradt szobalány értesít, hogy Petőfiné a Horváth Árpád szállásán lakik. Én azt hittem, hogy Horváth, minthogy néki két szállása van, egyik a Svábhegyen, másik Pesten, talán egyiket Petőfinének engedte át. Az ajtót zárva találom, kopogtatok. Horváth Árpád kinyitja s alig ismer meg. „Én Petőfinét kívánom meglátogatni” szólok. „Ah ön az, mindjárt megjelentem: elfogadhatja-e.” Leülök és várok. A szomszédajtó megnyílik s én Petőfiné előtt állok, ki nem a legszívesebben fogad. Nehány közönyös szót váltok. Egyszer csak hirtelen kérdi Petőfiné: mióta vagyok Pesten? „Ma délben érkeztem.” Nem hallottam semmit? „Még barátaimmal sem találkoztam.” Ön tehát semmit sem tud. „Nem” Én tegnap óta Horváth neje vagyok s ön az első vendégem. „Sajnálom, hogy én vagyok az első vendég, a nem boldog ember, mint amilyen én is vagyok, rossz ómen.” Alig tudtam haragomat és megvetésemet fékezni. Sok mindenről beszélünk s némi célzások nem maradtak el. Horváth Árpád kimegy, ketten maradunk. Ekkor menteni kezdte előttem magát, költői phrasissal és sophismákkal, melyeket Sand regényeiből tanult s melyek csak a magára való alkalmazás által lettek azok, miknek címeztem. Utálatos volt e nő és istenkáromlás sima beszéde. A pamlag fölött három kép függött, a Kossuthé, Bemé és Petőfié. Én a Petőfi képére nézek, aztán reá. Lesüti szemét, aztán mély gyűlölettel néz reám. Én mosolyogva, a napi eseményekről beszélek. Férje belép, néhány szót szólok még és elbúcsuzom.”

„Gyalázatos nő! Liechtensteinhoz ezelőtt egy hónappal csak azért ment el, hogy bemutassa magát s itt is ürügyül férjét használta föl, kihez ki akar menni külföldre s nem kaphat útlevelet. Éjjel is meglátogatta a hú nő a hatalmas tábornokot, csakhogy útlevelet kapjon szeretett férjéhez. Szegény Petőfi nyughatsz-e sírodban? Ah minek neveznéd most?”

Nem kell kimondanunk a szót, mindnyájan tudjuk, hogy minek nevezik barátai az egykori Petőfinét. A tábornok, akit Gyulai emleget, Liechtenstein Ferenc herceg, a világfi katona. Hogy ismerte Júliát, az sem bizonyos, de nem lehetetlen: az asszony gyakran kereshette

⁷ Gyulai levele Szász Károlyhoz 1850. júl. 14-én. (SOMOGYI SÁNDOR segítségével közlöm. L. előző jegyzetet.)

⁸ Gyulai levele Szász Károlyhoz 1850. szept. 14-én. (L. 6. jegyz.)

fel az osztrák katonai hatóságokat Kolozsvárott is, Pesten is, hogy útlevelet szerezzen magának. Nem kell ez alatt feltétlenül külföldi utazásra gondolnunk, az országhatáron belül is engedélyhez volt kötve az utazás a rémuralom első esztendeiben — és tudjuk, hogy Júlia végigutazta Erdélyt és az Alföldet, járt Erdődön, Mezőberényben. Van ugyan az irodalomban nyomá egy olyan állításnak, mely szerint Törökországba akart volna menni, hogy ott keresse eltűnt férjét, felkeresse Bemét, majd „örködik kórágya mellett, kötözgetni fogja sebeit”⁹. Minden okunk megvan arra, hogy kételkedjünk ebben az emlékezésben. Állítólag Haynaunál is járt Petőfiné, ami éppen olyan hihetetlen, mint ellenőrizhetetlen állítás. Hogy Urban Károly császári tábornoknál járt, az kétségtelen; a kolozsvári városparancsnok útlevele nélkül nem járhatott volna Erdélyben, pedig bizonyos, hogy 1849 telén volt Segesvárott, Székelykeresztúron és Székelyudvarhelyen. Az utóbbi városban találkozott August von der Heydte osztrák ezredessel, aki a segesvári ütközet idején Lüdersz cári tábornok összekötőtisztje volt, és látta Fehéregyháza és Héjjasfalva feleútjánál — a „szökőkútnál” — holtan heverni Petőfiit. Erre az útra kísérte el Júliát a szabadságharc egyik volt gyermek-katonája, a 19 éves Balás Sándor, kezdő író és Petőfi-rajongó. Egy pillanatilag sem kételkedünk abban, hogy Petőfiné rajongója is lehetett egyúttal az ifjú tiszt, akinek a segítségére feltétlenül szüksége volt az asszonynak: vagy józan fővel elképzelhető, hogy pár hónappal a háború után, a császári katonáktól és martalócoktól hemzseggő Erdélyben egy asszony magányosan bolyonghatott volna? De mily hallatlanul merész állítás, hogy Balás „a halott költő keresése közben... a költő özvegyének szeretője lett.”¹⁰ Van erre valami bizonyíték, egy levél, egy megbízható megfigyelés? Semmi.

Júlia ekkor 20 éves, nem szépség, de feltűnő, érdekes jelenség: látjuk, sok katona volt körülötte, magyarok, osztrákok. Ezek között a legtöbb gyanúra a Liechtensteinnel való ismeretsége — ha egyáltalában ismerte — adhatott okot. A herceg 48 éves, nem is tábornok ahogy Gyulai írja, már tábornok; arcképei szerint hódító külsejű férfi, közismert gavallér, feljegyezték róla, hogy a Haynau parancsára felgyújtott Csongrádot megmentette a porráégetéstől, és ő volt az, aki kegyelmet eszközölt ki Dessewffy honvéd tábornok számára, akit Haynau bitóra ítélt: közbenjárására Dessewffyt „csak” főbelőtték. Annyi kétségtelen, hogy Liechtensteinnek nagy befolyása volt Haynaura, nem lehetetlen, hogy Júlia járt a lovagiasnak hirdetett herceg irodájában, kérnivalója volt elég: útlevél, pesti lakhatás, Petőfi lefoglalt

⁹ SZANA TAMÁS: Petőfiné Szendrey Júlia. Bpest, 1891. 123. Szana ezt az adatot a következő lapalji jegyzettel látja el: „Szendrey Júlia második férjének: Horvát Árpádnak közlése szerint.” A közlés célzatos: Horvát, akitől Júlia később különvált, azt akarja elhitetni, hogy az asszony kétségbeejtő helyzetben volt, kíváncsiorlásra kényszerült, melytől mintegy ő mentette meg. Júlia naplóiban nyoma sincs ilyen szándékknak.

¹⁰ HATVANY LAJOS: i. m. V. 199. Hatvany állítását e helyen így indokolja: „*így mondták nekem a kortársak*”. Hangsúlyozni szeretném: *sohasem kételkedtem* abban, hogy valamelyik kortárs valóban mondta ezt Hatvanynak. De a Feszty Árpádnéól eredő (A tegnap. Bp. 1924.) és Szekeres László által felelevenített emlékezésben már határozottan kétkezem. Szekeres ugyanis *Jókai és Petőfi szakítása* c. alatt érdekes tanulmányt tett közzé (IT 1957. 4. sz.), ahol megismétli Fesztyné állításait arról, hogy Petőfi Sándorné 1848 elején előbb „egy kis gróft”, majd a náluk (a pesti Schiller-házban) lakó Jókai Mórt, ezt a „szép szelíd, tisztá, jómodorú szőke fiút” is „megkívánta”, végül pedig „egy ünnepelt humorista” szeretője lett. (Uo. 451.) Nem hánytorgatom Laborfalvi Róza múltját, már csak ezért sem, mert nem tekintem „bűnnek” mindazt, ami vele házassága előtt történt. De mégis szatirába kíváncsózó kép, hogy Jókai „leánya” az emlékezéseiben valóságossal sepleptelenné avatja a tagadhatatlanul viharos múltú Laborfalvi Rózákat, aki 31 éves korában egyszerűen elragadja a 23 éves Jókait — s ugyanakkor a 19 éves gyerekkasszoyt, Júliát — szó szerint — „ördögi asszony”-nak ábrázolja, akit, mondja, joggal gyűlölt a nagy heroina, — bár a tárgyalt dolgokról *csak hallomásból tud*. Az ilyen családi védelem nem egyedülálló az irodalomban és nem érthetetlen. Érthetetlen az, hogy mindennek egy fiatal filológusunk *hitelt ad*, mondván, „némi szerelmi bonyodalmaknak szükségszerűen be kellett következni a hármass együttlélés idején...” (Uo. 451.) Szükségszerűen? — Ez az indoklás az oka annak, hogy csupán jegyzetben tárgyalom Fesztyné⁹⁷ „adalékát”: *a 37 év óta ismert és senki által komolyan nem vett állítás* alátámasztására ez a vélekedés igazán kevés.

ingóságaiból az asszony tulajdonát képező javak visszaadása stb. Ismételjük: ez lehetséges és ebben semmi kivetni való nincs. Senki Jókainét el nem ítéli, mert menlevelet szerzett az osztrák parancsnokságon magának és férjének. Hogy Laborfalvi Róza férje mentése érdekében hivatali kapcsolatban volt osztrák tisztekkel, az tény — hogy ugyanilyen kapcsolatba került volna Szendrey Júlia Liechtensteinnel, az egyáltalában nem tény, *csak föltevés*. E dolgzat írója hosszú idő óta foglalkozik a Júlia-kérdéssel, és felelőssége tudatában állítja, hogy miután végigvizsgálta a Liechtenstein-viszonyra utaló összes hírforrásokat, csak olyat talált, mint a Gyulaié: „így mondták” Pesten. *On dit*: mende-monda, pletyka. Egyenesen csodálatos, hogy micsoda görgeteg lett ebből: egy limonádéba és méregbe mártott tollal megírt — de az író által „védelemnek” deklarált — Szendrey Júlia-életrajz az asszony halála után — amikor már emléke amúgy is ebek harmincadjára került — azt az ostobaságot állította, hogy a herceg, az osztrák tábornoki kar tagja, ez a főnemes, a Mária Terézia-rend lovagja arra kérte a forradalmár feleségét, hogy „engedné meg, hogy az ügy (ti. Bem apóhoz történő fantasztikus törökországi utazás ügye) koronkinti fordulatáról maga vihessen neki tudósítást.”¹¹ Vagyis ez a dúsgazdag világfi, akinek kastélyai és várai voltak, Garay János magyar költő szegényes bérelt lakásában folytatott viszonyt a császári ház első számú ellenségének, a proskribált Petőfinek a feleségével. Nem kell sokat bizonygatnunk, hogy ez ponyvaregény — át is vette a ponyváirodalom! —, csak az érthetetlen, hogyan fordultak meg az irodalomban a jelzők? Akik ezt az operett-szerelmet irodalomtörténeti adatként kezelik, azok egy „józan, hűvös” álláspont képviselői; azok, akik visszautasítják ezeket a semmivel sem igazolt és ugyanakkor bárgyú storykat — azok „regényesek” és „lovagiasak”.

Ugyanis a Liechtenstein-legendán kívül telve van a Szendrey Júlia-irodalom ennél sokkal különb historiákkal is. A herceg és a forradalmárnő pesti szerelme pikáns és finom szalontörténet a kolozsvári pletykákhoz képest, ahol eszméletlenségig való ittasságról, olyan vad orgiákról van szó, melyek egy példátlan züllöttség bizonyítékaként élnek ma is a köztudatban: az, hogy Petőfiné nevét napjainkban sem őrzi egyetlen utca vagy intézmény, egyedül erre vezethető vissza. A haza megvetése kíséri az asszony emlékét — méltán! Méltán, mert ha az ország közönségét elterjed hírlapok és tekintélyes irodalomtörténészek tájékoztatják Petőfi hitvesének tivornyáiról, s ugyanakkor — „Petőfi nevében” — visszautasítanak minden felülvizsgálatot, úgy nem hibáztatható a nép, mely elítéli Júliát. A népitélet lehet felmentő vagy marasztaló, de olyan népitélet, mely *revidál*, még nem volt a történelemben. A perorvoslathoz erre vállalkozó faktorok kellenek.

Nem az a dolgunk itt, hogy Szendrey Júlia hányatott életét ismertessük. Pár mondatban érintjük azt az életszakaszt, mely túlterjed Petőfi halálán: a feleség megítélésében ez a hangsúlyos, visszfényt ez vet a költővel töltött rövid — két évnyi — életére is, nem fordítva.

Az asszonyt Tordán érte férje eltűnésének híre, innen 1849 augusztusában Kolozsvárra költözött, ahol a báró Horváth-féle házban lakott Vadadiéknál, egy borbándi földbirtokos-családnál. Pár hónap múlva apjához utazott Erdődre, majd Pestre ment, Garay Jánoséknál kapott szállást, megismerkedett Horvát Árpáddal, aki megkérte a kezét; 1850. július 21-én házasságot kötöttek, több gyermekük született. A házasság azonban szerencsétlen volt, tizenhét évi együttélés nem akadályozza meg Júliát a válásban: 1867 nyarán elköltözött második férjétől, legkisebb gyermekét, Ilonát magával vitte. Ekkor már súlyos beteg, méhrákja van; 1868. szeptember 6-án meghalt, szeptember 8-án temették, Petőfivel való megismerkedése és az erdői esküvő évfordulóján. Harminckilenc évet élt.

Mikes azt állítja, hogy Júlia „mint ünnepelt nő halt volna meg, ha... külön nem vált volna második férjétől”.¹² Az asszony kései és rokonszenves — általam nagyon tisztelt — védelmezője valóban fonákul kezdett hozzá a perújításhoz, mert az egész kérdésben alapvető

¹¹ I. m. 125.

¹² I. m. 204.

a tévedése: Szendrey Júlia népszerűtlenségének semmi esetre sem az a magyarázata, hogy Horváltól való válása „újabb mende-mondákra adott alkalmat”, hanem az, hogy Júlia és Petőfi régi társaságában — a barátok és ellenségek körében — kiirthatatlanul éltek az özvegy-sége néhány hónapjáról terjesztett pletykák, és hogy férjhezmenetelével nem várta meg a gyász-idő leteltét. A nemzet gyászidejét értem ez alatt. „Ünnepelt nő” Szendrey Júlia a nemzet hősi halottjáért, Petőfiért rajongó és a Penelopé-sorsot nem vállaló feleséget gyűlölő kortársak között semmiképpen nem lehetett — Mikes sajnos nem értette meg, hogy a Júlia-problémának igen kevés köze van Horvát Árpádhoz. Egyébként Júlia második férje az *asszony* életrajza szempontjából lehet számottevő szereplő, nézőpontunk — a Petőfi-biográfia — felől tekintve, jelentéktelen.

Vitathatatlan, hogy Júliára *csak özvegysege alatt* hullottak rágalmak, sem előbb, sem később nem, ennek a 11 hónapnak a szóbeszédei napjainkig hatnak. A Liechtenstein-rege forrása ellenőrizhetetlen, de a kolozsvári pletyka kútfőjét ismerjük, ez a Vadadi-család, pontosan a család leánygyermek: Vadadi Berta, akinek egy népszerű napilapban, a Fővárosi Lapokban megjelent visszaemlékezéseit szinte okmánybizonyítékként kezeli a Petőfi-irodalom, mert hiszen a közlő — szem- és fültanú volt.¹³

A Vadadi Berta születésére vonatkozó egyházi bejegyzések 1848-ban elpusztultak; Mikes Lajos állapította meg 1930-ban, hogy Júlia kolozsvári életének „tanúja” 1848-ban 13 éves gyermek volt. Bizonyos, hogy a kamaszlányokat jellemző féktelen édeklődéssel tekintett a híres özvegyre, aki — mint előbb említettük — Kolozsvárott, a Horváth-házban a lakójuk volt. Meddig? Számításom szerint nem tovább, mint 3–4 hónapig; Júlia ugyanis összetűzött Vadadiékkal, felmondta náluk a lakását, és felköltözött ugyanazon ház második emeletére. Két kolozsvári lakásban 6 hónapot töltött, tudjuk, hogy 1850 februárjában már Erdődön van, apjánál; Vadadiéknál aligha töltött többet egy jó negyedévnél.

Vadadi Berta 53 éves korában — már mint Dekániné — írta le 13 éves korából származó kolozsvári emlékeit, melyeket 40 esztendőn át érlelt magában. Mint minden Júliára vonatkozó vádirat, ez is égre emelt tekintettel elmondott kegyes szavakkal indul; Dekániné, Vadadi Berta nem kevesebbet mond, mint hogy cikkét Petőfiné *védelmében* írja, meggyőződése, hogy ezzel „megcáfolja egyik híres költőnk rá vonatkozó állítását, mintha elfeledte volna férjét. . .” Arany víziója ürügyén gyalazza az akkor már régen halott Szendrey Júliát.

Nagyon jól tudja, kiknek ír. Azzal kezdi, hogy mily excentrikus volt a költő hitvese: ez mindig kiváltotta a kor úriasszonyainak lángoló gyűlöletét. „Öltözetében szerette a feltűnőt” és „széles nemzeti, vagy piros színű szalagcsokrot” viselt, ezenkívül „ruhái hasonlítottak a férfiruhákhoz”, s végül egyéniségének legfőbb fogyatéka: nem volt eléggé „nőies”, „női munkával foglalkozni nem szeretett. . .”

Ruhái csak eleinte „hasonlítottak” a férfiruhákhoz, később ezek férfióltözékké váltak Vadadi Berta képzeletében: „igen kis fiúnak látszott lehajtott inggalléréval és pörge kalapjával”. Ebben az öltözetben egyszer egy éjszakát töltött Kolozsvár környékén, a mezőn, ahová székereen rándult le Vadadi Berta apjával és fivérével, a székér alatt aludt éjjel és nem győzte bámulni a csillagos eget: „Ha Sándorom látta volna! . . .” Ez kora ősszel lehetett, szénahordáskor — elképzelhető, hogy parasztkalapot tett a rövid hajára és csizmát rántott.

„Excentrikus természete lassan társaságot vont maga köré.” Balás Sándort említi társasága tagjai között és Lendvai Mártont, az ifjabbat, aki szintén színész, és éppen olyan fiatal, mint Balás: 19 éves. Ezek a gyerekek olykor meglátogatják; Vadadi Berta maga

¹³ A visszaemlékezés FARNOS DEZSŐ Petőfiana c. évkönyvében látott először napvilágot. (Kolozsvár, 1889.) Az évkönyv a Petőfi-irodalom legértékesebb könyvritkasága ma, mert mindössze 32 példányban jelent meg. Tehát Dekániné emlékezése nem is jutott volna a nagyközönség tudomására, ha onnan át nem veszi az értelmiségnél nagyon elterjedt napilap, a Fővárosi Lapok, mely *Petőfiana* cím alatt ismertette Farnos évkönyvét — volta-képpen azonban egyedül Dekániné rágalmazó cikkét. (1889. okt. 23. 291. sz.)

mondja, hogy idejüket felolvasással, költemények szavalásával, s a szomorú események megbeszélésével töltötték — nyilván Haynau rémuralma felett szörnyűködhetnek és szitkozódhattak. Mit kifogásol akkor? Azt, hogy vendégeit itallal kínálta: „Estéit többnyire poharazás közben, férfiakkal töltötte. . .” Bármily sokat sejtetően is közli ezt, ő maga árulja el, hogy gyakorlott ivó az özvegy mégsem lehetett. *Egyszer* arra kérte házigazdáját, Vadadit, hogy adjon neki erős aszú bort, meg akarja ismerni a részegséget. Az eredmény: a kísérlet után három napig beteg volt. Ez eddig mind hihető és az is, hogy a megszólásnak már ezzel is kitette magát a vidéki városban. *Egyszer* — így emlékszik Vadadi Berta — elment valamiféle mulatságba, honnan futva jött haza, mert üldözték. Hogy ezt látta a 13 éves gyermek, az nem valószínű; hogy ki mesélte el neki, azt nem közli. Nem lehetetlen, hogy az egész dolog a kamaszlány felgyúlt képzeletében született. Csak egy ízben vesz részt Petőfiné „mulatozásaiban” — színházba ment vele. Az osztrák parancsnokság a német színészeknek adta át a kolozsvári színházat; az emlékező igazán kitűnően írja le ezt az estét, a nagy üres színházat, a nézőtérén ásitózó néhány katonatisztet — ők is elunták magukat, a darab befejezése előtt hazamentek.

Tehát Júlia feltűnő öltözködésével és viselkedésével kihívta maga ellen a kolozsvári társaság haragját: vendégeket fogadott a lakásán, nem viselt gyászruhát, bort ivott és színházba ment. A vendégek férjéért rajongó volt ifjú honvédek voltak, a fiatal asszony gyászruhát valóban nem öltött; mert akkor még *nem hitte, hogy férje meghalt*, a bortól nem ittas lett, hanem beteg, a színházat otthagya. Ennél többet Vadadi Berta a náluk lakó Júliáról a legőszintébb rosszakarattal sem tudott mondani.

Azt elhisszük, hogy Vadadiék „intették” Júliát és ő felháborodva tiltakozott a gyámkodás ellen: „tetteiért csak férjének felelős. . .” mondta. Nem volt igaza, egy országnak volt felelős a névért, amit viselt — nyilvánvaló, hogy Júlia ezt akkor még nem értette. De valószínű, hogy csak hibákat követett el, nem bűnöket. A hibákat ugyanis tisztán látjuk, bűneire semmi bizonyíték nincs.

Vadadi Berta óvakodik is attól, hogy az atyai házat tegye Júlia bűnbarlangjává. Közli, hogy az asszony, miután korlátozást nem akart tűrni, eltávozott tőlük; ekkor költözött fel a második emeletre, ahol — természetesen — „aztán kitört féktelen szenvedélye. Kis fiát elhanyagolta és egész orgiákat rendezett”.

De honnan tudja ezt egy gyermek? — aki már csak azért sem lehetett ezeknek az orgiáknak tanúja, mert azok nem is az ő lakásukon folytak le. Tőle, *magától Júliától* tudja, lepi meg olvasóit Vadadi Berta: „Néha lejött hozzánk s. . . vádolta magát”. Ez hihető, naplói tele vannak önváddal, de nem hihető, hogy orgiák rendezésével vádolta volna magát. A részleteket a süldőlány a *kis Zoltán dadájától hallotta*: „gyakran jött le a dajka panaszkodni. . .” és „Ha élne a nő, az tudna legtöbbet beszélni. . .” Persze a nő nem él: senki sem él már ekkor, 1889-ben, sem a dajka, sem Júlia, sem Zoltán, de az ifjú Lendvai sem, az életvidám Balás Sándor is meghalt már, leánya sírján lett öngyilkos. Úgy látszott, hogy Dekániné, Vadadi Berta zavartalanul vádolhatja Petőfinét, senki sem fogja megleckéztetni ezért a — szó szoros értelmében vehető — dajkameséért.

De mégsem: valaki megszólalt a lapban, és tiltakozott a rágalmazás ellen. Júlia leánya, Horváth Ilona, akiről, úgy látszik, megfélekezett Vadadi Berta. Nagyon jellemző, hogy amíg a Fővárosi Lapok szerkesztője a szenzációt ígérő rágalmozó cikket tárcarovatban, feltűnő helyen közölte; Júlia leányának válaszát a hírek között — a Windsori víg nők főpróbája és Hubay Jenő külföldi turnéja közé ékelve — jelenteti meg, fanyalgó bevezetéssel; mondván, hogy a tiltakozást „annak írója iránti gyöngéd figyelemből, minden szókihagyás nélkül” közli — nem akar tudomást venni arról, hogy a gyöngéd figyelmen kívül a sajtótörvény is kötelezi a felszólalás szó szerinti közlésére.

Dekániné méltó választ kapott rágalmaira. A Petőfi-irodalom annyiszor ismételte a vádló cikket és olyan ritkán ezt az okos visszautasítást, hogy nem árt ezt teljes egészében publikálni;

Tisztelt Szerkesztő úr! Becses lapjuk mai, 291-ik számában *Petőfián* a című tárca jelent meg, mely fejedhetetlen édes anyám, Petőfiné szül. Szendrey Júlia emlékéét a szó teljes értelmében sárral dobálja. Petőfinében a cikk írója egy minden nőiességéből kivetkőzött lényt fest s mindezt szüleinek szíves vendégszeretete által feljogosítva, dajka-pletykák alapján, egy helyen fősóhajtvva, ha élne még a dajka, az tudna legtöbb hasonló, megbízható érdekes adatot szolgáltatni. Nem tekintve egy „gyermekleánya” bámulatos megfigyelő tehetségét, a már felnőttek jellemzésére vonatkozólag a művelt közönség előtt a dajkapletykák valóban a legauthenticusabb források. Nem akarok túlságosan érzékenykedő lenni, habár az ily rágalmak megtorlása végett a törvények cikkelyeit is lehetne igénybe vennem; meglegszem azzal, hogy akik édes anyámat ismerték és nem csupán ilyen pletykák után ítélnék, azok habár el is ismerik excentrikus voltát, csak szánalommal nézhetnek az ilyen szenzáció vagy hírnév-vadászatra, melyben sokkal kevesebb a nőiesség, mint a szegény áldozatban. Mindössze csak a t. közönséget szeretném megóvni az igen könnyen hívéstől, melyre, míg az ötven példányban megjelent cikk a t. szerkesztő úr elterjedt lapjában ismertté nem vált, nem volt alkalma. Így azonban arra kérem a t. közönséget: higgye el az igazat, de vessze meg a dajkapletykát, ha mindjárt nyomtatásban jelenik is meg.

Budapest, 1889. október 23-án.

Tisztelettel
Horváth Ilona¹⁴

Aki éppen a lap kisebb hírei között böngészett, elolvashatta ezt a felszólalást is, de nem szükséges bővebben bizonyítani, hogy hatása mindenképpen kisebb lehetett, mint a vádló cikké. Végeredményében igen sajnálatos, hogy Horváth Ilona nem fordult — mint amire válaszában célzott is — anyja gyalázójával szemben bírósághoz. A pör nyilván nagy port vert volna fel, de ki kételkedhetik abban, hogy Júlia vádló tanúját, aki mindössze egy előtte is ismeretlen dajkára tudott hivatkozni, elmarasztalják? A Júlia-kérdésre ez nem tett volna pontot, de alaposan megingatta volna a hitélet Vadadi Berta vallomásainak. Semmi esetre sem válhatott volna a Vadai-cikkből forrásmű. A gyenge erejű tiltakozást sem a közönség, sem az irodalom nem vette figyelembe. Íme Ferenczi ítélete:

„... a férfias hajlam és férfi multságokra, cselekvésekre, függetlenségre törekvő női a forradalmi események árja és zavarai, a folytonos hurcolkodások, az ismerősöknél el-elmaradás, utóbb a férjétől megfosztatás és a szükség is, melyek kevésbé ábrándos hajlam mellett mást erkölcsi erejében felemeltek s fájdalomban megszenteltek volna: őt mindinkább kihozták szelid nőiességéből és lejtő felé sodorták. Ezek későbbi fejlemények, de csiráik már most felfedezőben voltak a nő lelkében s midőn a költő elesett, vele meghalt az ő Juliskája is, mond jellemzőleg Dekániné. . .”^{14a}

Mond jellemzőleg Dekániné. . . És mond jellemzőleg Ferenczi. És mond véleményt a nyomorról, melyeknek hatása közismerten felemelő és megszentelő. És átveszi Borbánd úrnőjétől a filológus szóról szóra az ügyesen csengő, igaztalan mondatot, s helyezi az egyetlen — máig is egyetlen — tudományos Petőfi-életrajzba. De átveszi, jóformán minden változtatás nélkül, Dekániné egész Júlia-portróját, a „férfi multságokra” hajló és a „szelid nőiesség”-ből kivetkezett asszony arcképét. Nincs senki, aki számon kérje tőle forrását, sőt: ítéletét megfellebbezhetetlennek tartják. Hogy a Petőfi Társaság annak tartja, nem jelentene a mai vizsgálódó számára semmi meglepetést, de — Hatvany Lajos is. Miközben a Petőfi körül való anyaggyűjtést és gyűjtőket kárhóztatja Hatvany, mondván hogy ezek munkája nyomán „így ferdült el az élő Petőfi képe a köztudatban”, — ő is egyedül Ferenczi felé fordul hódolattal a Szendrey Júliáról írt könyvében: „Kivételt talán csak Ferenczi Zoltán buzgó gyűjtése képez. Amit ő mond és amit ő gyűjtött, az feltétlenül megbízható. . .”¹⁵ Vagyis Ferenczi forrásértékű műnek tartja Vadadi Berta emlékezését Petőfinéről, és Hatvany feltétlenül megbízhatónak véli Ferenczi forrásértékelését. Nem hinnénk, hogy akár Ferenczi, akár Hatvany emlékéét sértենék meg azzal, ha kimondjuk, hogy ebben a körforgásban ferdült el Petőfiné képe a köztudatban.

¹⁴ Fővárosi Lapok, 1889. okt. 24. 292. sz.

^{14a} FERENCZI Z.: i. m. III. 294—295.

¹⁵ HATVANY LAJOS: Feleségek felesége, Bpest, 1918. 10.

Van itt még valami Júlia „vétkeinek” leltárában, amiről beszélni kell: a második házassága. Illetve ennek a házasságnak korai időpontja. Mert ha Júlia csak öt év múlva ment volna férjhez Horváthoz első férje halála után, ez aligha keltett volna felzúdulást. Talán még nagyobb feltűnést sem. Az első sajtóhang, mely megemlékezik erről a nászról, megállapítja, boldogként halt meg Petőfi, hogy ez nem jutott tudomására. Ezt a felfogást tetőzte be Ferenczi, amikor a maga szárazságában is nyakatekert stílusában a következő életrajzi jóslatot hozza nyilvánosságra: „... kétségtelen, hogyha a költőnek nem vagy kevéssé adatott alkalom, hogy megízlelje a családi boldogtalanságot, ez csak azért történt, mert megakadályozta benne a végzetes segesvári csata.”¹⁶ Az értelme ennek ugyanaz, mint 1850-ben a Hölgyfutár szerkesztőségében tanakodók „határozata”-é: örvendjen, hogy meghalt!

Az egész zajongás, ami Júlia második házassága körül támadt, hasonló ehhez az életellenes felfogáshoz — ha nem is vesztegetünk sok szót erre, szó nélkül nem megyünk el mellette. Arany versét és Gyulai magánlevelét az első megdöbbenés és a bukást követő korhangulat szülőtteinek tartjuk; véleményük Júliáról megváltozott, hiszen köztudomású, hogy mindketten jó viszonyban voltak később az asszonnyal, mint Horvát Árpádnéval is — Gyulai rokonságba is került vele, miután 1858-ban feleségül vette hugát, Szendrey Marikát. Nem sorozzuk Bihari Mórt Petőfiné legjobb biográfusai közé, de abban teljesen igaza van, hogy a nők viselkedtek Júliával szemben a legkegyetlenebbül: „... alig egy évig viselte az özvegyi fátyolt. Levetette, s ezzel természetesen kilépett a Petőfi-kultusz bűvös köréből, és magára zúdította a közvélemény — elsősorban a nők — mennyköveit. . . .”¹⁷ Gyermekekkori barátja és iskolatársa, Vachott Sándorné, Csapó Mária olyan szilaj gyűlölettel írta meg emlékezéseit a Horvát Árpádné lett Petőfinéről, ahogy csak múzsák tudnak gyűlölködni. Ugyanis Csapó Mariska is poéta-feleség volt, meglehetősen hosszú időn keresztül törte csinos fejét azon, hogy vajon ki a nagyobb költő, Júlia első férje vagy az övé, a derék Vachott Sándor? Nem tudta egykori iskolatársnőjének megbocsátani, hogy országos érdeklődés központjába került. *Rajzok a múltból* című memoárjában, Dekáninéval ugyanazon esztendőben, 1889-ben jelenteti meg vádiratát Vachottné, melyet ugyanaz az álpietizmus jellemez, mint Dekáninét: így beszéltek akkor Magyarországon a jobb szalonokban Petőfinéről, akitől már Petőfi életét kérték számon. Vachottné, akit méltán nevezett el Hatvány Lajos „a magyar irodalom legszemforgatóbb rágalmozói egyikének”, csak összefoglalója a dámák újongásának, akik bukni látták a feleségek feleségét. — Boszorkányosan ügyes modorban festi meg a barátnő Júlia 1850-es arcképét; mennyivel más ez, mint amit Barabás rajzolt köre, ami a pesti kirakatokban állt, ami miatt annyian irigyelték! Júliát Vachottné valami török kaftánban ábrázolja „nyitott bő ujjakkal, s meglehetősen pongyola derékkal; — fején rövidre vágott körhajához kis piros szerb sapkát viselt, hosszú sötétkék bojtjal — míg szájában cigaretta füstölgött. . . .” Cigaretta és rövid haj — 1850-ben! — fez és kaftán: így adta át az özvegyi fátyolt elvető és második nászáról szvenelve beszélő Petőfinét, ezt az „excentrikus” bestiát a közmegevetésnek. Petőfiné öltözködésbeli szertelenségeiről szólók mindig elfeledkeznek *Petőfi valóban feltűnést keltő* habitusairól: ártatlan dolog volt mind a kettő, de az jellemző, hogy az egyik felett szemet húnynak, a másikat egy század óta hánytorgatják. *

Nem maradnak el a férfi-életírók sem olyan nagyon Vachottné mögött a megvetés felkeltésében. Szana Tamás, aki nyílt célzásokkal adja olvasói tudomására, hogy adatait egyenesen Horvát Árpádtól kapta, azt állítja, hogy Szendrey Júlia felkínálta magát feleségül második férjének. Pedig még Vachottné is elismeri, hogy Horvát kérte meg a kezét, a legillőbb tisztelet-

¹⁶ I. m. III. 295.

¹⁷ Petőfiné Szendrey Júlia költeményei és naplói. PKtár VII. füz. Bpest, 1909. 31.

tel. Hatvany Lajos, akinek Szana munkájáról a legrosszabb a véleménye — és ebben tökéletesen igaza van —, messze túl tesz Szánán, mikor azt állítja, hogy Petőfiné, e „sívár lélek” Székelykeresztúron „Lengyelék házában csacsogva szalasztja el az alkalmat, hogy az ura elestének színhelyét fölkeresse”.¹⁸ Szana egy faképnél hagyott férjet fogad el Júlia vádlójának; Hatvany pedig összetéveszti Lengyel József székelykeresztúri orvost — aki utoljára látta életében Petőfit — Lengyel Sámuel székelykeresztúri gyógyszerésszel, akinek vendége volt, de aki sohasem tudta volna „ura elestének színhelyét” megmutatni. Rosszul választott tanúk és félreértett vallomások bélyegzik meg Petőfiné második házasságkötését. Az életíró tévedéséből is Júlia vétke nő fel, „ki a még élő férje utolsó tragikus pillanata tanújának nevét is oly jellemző feledékenységgel ejtette ki emlékezetéből. . .”¹⁹ Hiába itt minden ellenérv: Szana tanúját, Horvát Árpádot Mikes Lajos cáfolta meg példás filológiai alaposággal, de Hatvany Mikest — minden indoklás nélkül — rabulisztikával vádolta; e sorok írója bebizonyította, hogy Júlia a férje holtttányilvánítási okmányában — melyre második házasságkötésénél volt szüksége — egyáltalában nem Petőfi „utolsó tragikus pillanata tanúja”-ra hivatkozik; Hatvany ezt azzal a kétes bókkal utasítja vissza, hogy azok közé tartozom, „kit leleménye sohasem hágy cserbe.”²⁰ Tényeimet *leleménynek* nevezi, aminek én Hatvany Lajos *puszta érveit* sohasem neveztem.

Így halad az irodalomban Szendrey Júlia csacsogva, táncolva, olykor dorbézolva második házassága felé. Elfogadható ez az életrajzi beállítás? Nem fogadható el. Sohasem fogjuk megtudni pontosan, hogy mi előzte meg az 1850. július 21. esküvőt, ahol Szántófy Antal lipótvárosi plébános összeadta Szendrey Juliát és Horvát Árpádot. Abonyi Ernő állítását, mely szerint „Szendrey Júlia a bécsi kamarilla és az akkori hercegprimás parancsára nyilvánította holtta Petőfit” — a történelemhamisítás legbárgyúbb megnyilatkozásának tekintjük. Erre a szerencsétlen útra önként lépett a huszonegyéves özvegy, erre senki sem kényszerítette, anyagi körülményei sem, ahogy ezt Bihari véli: apja ugyan nem volt olyan gazdag, mint általában vélik, de volt némi vagyona s a kevesek közé tartozott, kiknek pénze nem ment romlásba a forradalom után, tehát rajongva szeretett lánya és unokája házában mindig otthont és védelmet találhatott volna. Nem kereste ezt a védelmet, ami a legtermészetesebb lett volna, ha valóban „üldözött” elől akar szabadulni, ahogy ezt néhány életrajzírója állítja — s erőltetett minden olyan magyarázat, hogy Juliának nem volt más útja, mint Horvát tanárral való házassága. Hatvany leegyszerűsítő véleményét fogadhatjuk el legkevésbé, aki valamiféle első világháborús „hadiözvegy történet”-té alakítja Júlia históriáját, így mondván el ennek az életnek a szinopszistát: „Szenvedelmes, gazdag úrilány, szerelmi házasság, szegénység, némi csalódottság, gyerek — harc, háború, eltűnt férj — züllés, szeretők, kalandok, második házasság...” stb. Hány urbánus hátterű, háborús és hadifogolyregény vázlata lehetne ez — de nem Petőfi és Szendrey Júlia története!

Általában Júlia minden életrajzírója hajlandó elfeledni, hogy az asszony második házassága idején mennyire magányos. Éppen nem üldözött, nagyonis elhagyatott. Anyja nem élt, Szendrey Ignác szeretete amolyan igazi apai érzelem, a nevelés, irányítás minden szándéka nélkül: Szendrey egyébként sem az a zsarnok, akinek a Petőfi-irodalom képzel, roppant lágy ember. Júlia 1850-ben elvesztette fivérért, férje szülei az előző évben haltak meg; sógora, Petőfi István mint volt honvéd, a rémuralom idején kényszer-katona. Lakásadó gazdája, Garay János igazán nem az az ember, aki atyai gondot viselhetne Juliára: örül, hogy él és Júlia „elégge felnőtt ember” ahhoz, hogy intézze a maga sorsát. Huszonegy éves.

1850 nyara: Pesten mindenki örül, ha él. Csodálatos dolgokat követnek el az emberek, akiknek Világosnál az ég szakadt a fejükre; amolyan világvége hangulatban bámul maga elé egy nép. Nem fogom felsorolni, hogy ki vágott neki a tengereknek, ki bújik rengetegeken,

¹⁸ Így élt Petőfi. V. 525.

¹⁹ Uo.

²⁰ I. m. V. 526.

ki lőtte magát föbe, ki vonult az örültek házába, ki vállalt zsarnokéknál hivatalt az ismerősök közül; egy bizonyos — Horvát Árpádnak semmi baja sincs.

Júlia második férje 1850-ben csak 30 éves, de már két éve az oklevél- és címertan nyilvános rendes tanára a pesti egyetemen. A kiváló szakember nem exponálta magát a forradalomban, vagyona is épségben maradt, jómódú ember. Életútja különben is sima volt: vagyonán és szép tehetségén kívül professzori állását is apjától örökölte, akinek tanszékére nevezték ki, annak halála után. Apja, Horvát István, a híres „történet- és nyelvbúvár”, Kölcsey ellenképe, a legoptimistább magyar, a romantikusok nevelője, a szittyák feltámasztója; alighanem az ő „rajzolatai” olvasása közben sóhajt fel Petőfi, hogy miért nem született ezer év előtt. . . Házain kívül még ajándékozott valamit a fiának: a lebediai keresztnevét. Ő volt Álmos „párducos” fia után az első Árpád a világon, ezt a nevet akkor még Ürményi József megbámulta. A fiatal tanár valami gnómként él a népszerűsítő irodalom hatására a köztudatban, holott ez valótlan: igaz, hogy gerincferdülése következtében kissé hajlottan járt, de nem volt nyomorék, hanem erőteljes férfi, arca tatáros, érdekes. Ezzel nem mondjuk azt, hogy rokonszenves.

Nos, ez a jómódú, igen művelt, megnyerő modorú, a sok kompromittált között baj nélkül élő, de ugyanakkor tisztességes honfinak szakító, az elnyomó hatalmat semmiféleképpen ki nem szolgáló, kétségtelenül nagyjövőjű ifjú tudós megkérte Petőfi özvegyét, aki — igent mondott. Hát, kérem, ilyen „ballépést” azelőtt is, azután is elkövettek már fiatal özvegyek, ennél sokkal nagyobbakat is. Nem akart apja kietlen lakhelyére temetkezni, szemrehányásait hallgatni. Pesten akart maradni, lehetőleg jó módban, tekintélyes ember feleségeként élni. Igen, az életet kereste, bizonyára egészen józanul mérte fel maga és gyermeke jövőjét. Okos asszonyok, hosszú töprengések után szokták elszánni magukat ilyen ostoba lépésekre. Mert ez az volt, életének legostobább lépése. Nem az, hogy férjhez ment, hanem hogy oly *korán* vetette le a Petőfi nevet, amikor „még a gyászcipő sem szakadt el. . .” Ugyanis semmi kétség: nem lett volna szabad maga ellen kihívnia a közvéleményt azzal, hogy szembeszáll a társaság konvencióival és a *gyászév lejártá elött* megy férjhez. A mielőbbi házasságot Horvát sürgethette, és senki sem volt Júlia környezetében, aki lebeszélte volna erről.

Gyenge volt, ez bizonyos, — ezért sajnálatra és nem megvetésre méltó. Nem volt Csernovits Emilia — Damjanich Jánosné —, aki heroinaként él a nemzet emlékezetében: ő az igazi honvéd özvegye, az eszménykép. E sorok írója beszélt még idős emberekkel Isaszegen, akik látták, s könnyes szemmel emlékeztek özvegy Damjanichnéról, a fejedelmien szép matrónáról, aki minden nagypénteken (férje ugyanis egy nagypénteki napon vívta ki Isaszegnél világra szóló győzelmet) — kikocsizott a Rákos patak völgyéhez, a honvéd sírokhoz és virágot helyezett a hantokra. . . Mindig éreztem, hogy ez a kép színpadias, sőt olajnyomatszerű, de bizonyos helyzetekben az olajnyomatoknak van igazuk: ezt várta a bukott harc után a nép hősei özvegyeitől, Szendrey Júlia magatartása nem ilyen isteni, hibás, emberibb és mégis: amikor Herczeg Ferenc kijelenti, hogy nem képes megérteni a vádat, melyet ezért a névcsereért kellett elszenvednie Júliának, ezzel a mondatával adja tudtunkra, mennyire német szívvel írt mindig Petőfi koráról és a költő közeli utókoráról.²¹

²¹ HERCZEG FERENC: Szendrey Júlia és a közvélemény. Petőfi Almanach. Bpest, 1909. 359. Herczeg színművet is írt Petőfinéről (Szendrey Júlia, bemutató: 1930. febr. 28.) Ez a nagy közönségikerű darab — címszerében Bajor Gizivel — az oka annak a bosszantó naivságú, de igen gyakran hallott véleménynek, hogy Szendrey Júlia „az orosz tiszték szeretője volt”. A színmű második és harmadik felvonása ugyanis Kolozsvárott játszódik le 1849 telén, ahol Herczeg úgy alakítja át a Liechtenstein-legendát, hogy egy cári herceg szeret bele Júliába és Dekániné rágalmái is ilyen orosz cári változatokban jelennek meg: Júliának egyenesen Párizsból hozatnak báli ruhát a cár tisztjei, akiknek az álarcosbájljára készül stb. Nem szükséges bővebben foglalkozni Herczeg darabjának történelmietlenségeivel, elég annyit mondanunk, hogy *Kolozsvárott 1849 telén régen nem voltak oroszok*: a cári seregek augusztus 15-én bevonultak Kolozsvárra és 5 nap múlva, 20-án kivonultak onnan. De a Herczeg-darab óta

Azoknak pedig, akik állandóan affektált szerepjátszással vádolják Júliát, éppen ezért nincs igazuk: egyáltalában nem volt tisztában saját — helyzete folytán már-már történelmi — szerepével; nem tudta, hogy „rajta az ország szeme”. Röviddel második házasságkötése előtt, 1850 tavaszán leírja naplójába ezeket a mondatokat: „Élni akarok, meg akarom kísértetni a boldogság nélküli életet. Ezt azelőtt lehetetlennek tartám. . .”²² Nem tudja még, hogy nincs kegyelem a nemzet özvegyei számára, nem enyhítő körülmény „a boldogság nélküli élet” sem. Ha a gyászidő alatt — a nemzet gyászideje alatt! — dobják el az özvegyi fátyolt, a boldogtalanságot nem is hiszi el nekik soha senki.

Végeredményében ezen bukott meg az élete: kárt a második házasságával senkinek sem okozott, csak egyedül önmagának. Soha a költő emlékét naplóiban, verseiben nem bántotta meg; ereklyéit gonddal őrizte, fiára, Petőfi Zoltánra hagyta, akit 1857-ben egyik szép (vállalom ezért a szóért az esztéták haragját: szép!) versében így szólít meg:

Szerelmem virága,
Kihalt boldogságom
Egyetlen zöld ága.
Az eltépett múltnak
Élő bizonyossága,
A lehullott csillag
Fennmaradt sugára!

Szorosan nem tartozik ide, de megemlítjük, hogy Júlia életének legnagyobb csalódása éppen második házassága volt. Ennek a házasságnak és a 17 évi együttélés utáni válásnak a rejtélyét Mikés Lajos oldotta meg, megtalálván azt a férjéhez intézett megdöbbenő üzenetet, melyet Júlia mondott tollba halálos betegen, 1868. szeptember 1-én. Horvát Árpáddal, a neves tudóssal kortársai tapintatosan bántak a Júlia-életrajzokban; mi nyugodtan megmondhatjuk, hogy a diplomatika jeles professzorát elferdült szekszuális magatartás jellemezte, a házasság az első naptól kezdve szerencsétlen volt: „benne megmentőmre véltem találni — így emlékszik halálos ágyán második férjéről Júlia — s nem másra, csak egy kéjenc állatra találtam. . .”²³ Ez az aberráció idegenítette el tőle a feleségét, ez vezette Júliát ahhoz, hogy 1867-ben különvált tőle. Utolsó üzenetében első férjére hivatkozik: „Engemet Sándorom emléke és oly sokszor kigúnyolt olvasmányaim, de mindenekelőtt szívem arról világosítottak fel, hogy egy nő több mint csak *asszony*. . .”²⁴ Öt nappal e levél megírása után — 1868. szeptember 6-án — meghalt. Hatvany Lajos szerint Júlia nem lehetett „a nő-emancipációnak úttörője, akinek Dienes András beállítani szeretné”.²⁵ Sohasem mintáztam Szendrey Júliából valami magyar Emmeline Pankhurst-öt, Hatvany félreértett, amikor azt állítja, hogy suffragette-ösként tisztelem Petőfinét. Nem mondtam mást, most sem, csak annyit, hogy rá is illik a mondat, ami Stuart Máriára: sokkal jobb volt mint a híre. Ha ballépés volt második gyors házassága — az volt — balszerencsét csak reá hozott: túlon túl megszenvedett érte.

makacsul tartja magát egyféle iratlan — a Nemzeti Színház nézőterén keletkezett — hagyomány, hogy Júlia „a férje gyilkosaival” mulatozott. Hihetetlen, de Herczegnek a célja az volt ezzel a darabbal, hogy *rehabilitálja* Júliát, mint ahogy Szana könyve is ezzel a szándékkal íródott. Ebben a pörben az igaztalan vádlóknál is nagyobb kárt okoztak a vádlottnak az érzelmes és felkészületlen védők.

²² MIKES L.: i. m. 314.

²³ MIKES LAJOS: i. m. 185. Nem foglalkozom bővebben Júlia vádjaiival, kívül esnek tárgyunkon. Néhány szó második férjéről: „gyalázatos buja fotográf képeit házi köröm szentélyébe oly megérthetetlen cinizmussal behozni törekedett”, „Jegállatiasb kéj”, „buja állati szenvedélye” stb.

²⁴ Uo.

²⁵ Így élt Petőfi. V. 525.

VII.

Nagyon érdekes, amikor Júlia vádlói — Ferenczi és Hatvany — mintegy monológot mondva mentegetődnek, hogy mennyire nem a „későbbi fejlemények” — vagyis a korai második nász és a „férfi mulatságok” — alapján ítélik meg Júlia korábbi egyéniségét. Természetes, hogy amikor nem képesek szabadulni az asszony második életszakaszának emlékeitől, a Balás Sándor-legendától, Dekániné jellemzésétől, amelyben rendületlenül hisznek, — mi akkor viszont nem hihetjük el nekik, hogy ezek az általuk is idézett adalékok ne befolyásolták volna őket Szendrey Júlia leánykoráról és Petőfiné-koráról alkotott ítéletükben. Nyomukban egyebet sem hallunk a Petőfi-irodalomban, mint hogy a költő és Júlia „nem voltak egymáshoz szánva” — aminek semmi más alapja nincs, mint egyedül a Júliát ért rágalmak és a dispenciós Horvát-féle házasság. Képzeljük el, ha Jókai elesik a szabadságharcban — állítólag Nyáry Pál beszélte le arról, hogy abban fegyveresen részt vegyen —, hány életrajzírója bizonyította volna be, hogy a nem éppen példás előéletű, nála jóval idősebb Laborfalvi Rózával „nem voltak egymáshoz szánva”, s csak azért „nem adatott alkalom, hogy megízlelje a családi boldogtalanságot”, mert — szerencséjére — meghalt.

Valóban, csak a Júlia rágalmozóinak hatása alatt keletkezett ítélet mondhatja azt, hogy Petőfi házassága sikerületlen volt. Mindenki, aki életüket közelebbről látta, elismeri, hogy boldogan éltek; az összekocanások, csipős megjegyzések, amelyekről tudomásunk van, nem egyebek, mint azok a házastársi zsörtölődések, amelyek minden házasságban — és főleg az első esztendőkből — természetesen. A „némi csalódottság” a költő *halála utáni* események belemagyarázása egy *előző* korszakba. Júlia özvegyi-éve is így befolyásolja leány-, menyaszszony- és első asszony-korának leírót. A biográfusok szinte révülésben függesztik tekintetüket Vadadi Berta Júlia-portréjára és sietnek idejében felfedezni a lelki-csirákat, melyekből Júlia későbbi vétkei nőnek ki. Petőfinéről, a gyerek-asszonyról az *eljövendő* bűnök halmazatára mutatva beszél az életrajzíró: „csirák már most fejlendezben voltak a nő lelkében...”²⁶ Már bölcsőjében is gonosz volt!

Ezért aztán Júlia már a költő halála előtt is „dicsvágyó”, „a háziasság rovására mindinkább a közéletbe vegyül”, férjére „káros hatást” gyakorló (Ferenczi), „különc nő”, „hóbor-tos”, kinek „képzeldése korán meg volt mételyezve”, és „az volt főbb vágya, hogy tündökölhessen” (Szana), pedig csak „cifralelkű, puccos báb”, aki „kielégületlen érzékiségben remegő idegeivel” bővölte le a költőt, egyébként nem termett másra, mint Petőfinék „végzetes és csúfondáros vesztére.” (Hatvany.) Oldalakat tölthetnének meg a Júliára dobált mondatokkal és jelzőkkel — csak éppen jelezzük, hogy micsoda kőhalom alól kellene kiemelni a revizor-nak a vád és „védelem” szavaival megkövezett asszonyt.

Szó sincs arról, hogy szentté akarnánk avatni. Nagyon esendő embernek tartjuk, akaratbetegnek, végtelenül befolyásolhatónak, önállótlanak, „úgy bámulom mások erejét, és úgy megvetem saját gyengeségemet”, írta egyik napló-töredékében. Nekünk a napló-íróval szemben az a dolgunk, hogy tudomásul vegyük ezt a gyengeséget, nem az, hogy mi is megvessük őt — a lelki-erő jelenléte vagy hiánya idegállapotbeli és nem kriminális kérdés: restelljük, hogy ezt a Petőfi-irodalomban most mondjuk ki először, s eddig bűnősként kezeltük azt, aki szerencsétlen volt.

De nem volt ez az állapot „bovaryzmus” sem, ahogy ezt lelki életének egyik boncolója állítja, mondván hogy már „tíz évvel Flaubert regényének megszületése előtt” *egy még nem is ismert lelki magatartást* öltött fel.²⁷ Egyáltalában nem tehet semmit, amivel bosszús utókor meg lenne elégedve. Már a neveltetésével baj van, kifogásolják, hogy csak pesti Tenzer-féle (magyarosítva: a Lejtei Lilla-féle) leánynevelő intézetben tanult, mely „eredendő hajlamainak

²⁶ FERENCZI Z.: i. m. III. 294.

²⁷ HATVANY L.: Így élt Petőfi. III. 404.

kedvezett”²⁸, értsd ez alatt a későbbi tobzódásait. Már magában véve az is súlyos hiba, hogy az irodalom olyan ferdén ítéli meg Júlia közvetlen környezetét, anyagi helyzetét, apja társadalmi állását. Határozottan várkisasszonyként szerepel, mintha az ósdi, már akkor leomlóban levő erdői vár a Szendrey-család ősi fészke lett volna, nem pedig egy uradalmi inspektor szolgálati lakása. Ezt az inspektori rangot is gyakran cserélik fel magasabb hatalmasságok címeivel: a főinspektoréval, jószágkormányzóéval, a bonorum directoréval — Szendrey Ignác egyszerűen csak gazdasági felügyelő volt, ilyen uradalmi tiszt volt még jónéhány a Károlyi-birodalomban. Nemességét is úgy hánytorgatják, mintha legalább két predikátumot ragasztott volna a nevéhez, holott egyet sem: nagyon is kurtanemes volt őkelme. Felesége jámbor polgárasszony: Gallovics Máli. Júlia születésekor a keszthelyi pap az újmajori kasznár leányának nevét még ipszilonnal sem írta, nemes származását sem tünteti fel. Az ilyen familiát a híres-gőgös Szatmárban semmibe sem vették. Jó gazda volt Szendrey, a maga módján igen tisztességes ember, akit uradalmi előljárói megbecsültek; ahogy mondani szokás, holtá napjáig volt kenyere a gróféknál. De hol volt ő tőlük! — hol volt a lánya a nagykárolyi Károlyi kontesektől? Egyszer végre erről írjanak Júlia biográfusai: az arisztokrácia elleni gyűlöletének, lázadó érzelmeinek magyarázatát próbálják megkeresni abban a tényben, hogy látta a nagykárolyi kastély barokk vaskapuját néha megnyílni, s a városon átkocsizni embertelen gőggel apja kenyéradóit, a grófékat és vendégeiket: egyetlen megnyilatkozását nem ismerjük, melyben dicsérte volna őket, de számtalant, melyben — éppen a honoráciorok sértett gyermekeit jellemző vulgarizmussal — bírálja a feudalizmust, s pokolba kívánja a „kiváltságos osztályokat”.

Az apja szótlán és szorgalmas szolga volt. Gyűjtött is egy kis vagyont, szerénnyel, amelyet már a nem-tolvajkodó inspektorok szerezhettek egy élet munkájával. Jó nevelést akart adni leányának, számára bizonyára Tenzer Lilla intézete volt a csúc — talán mégis túlzás az inspektortól azt követelni, hogy Bécsbe küldje a lányát, a Notre Dame de Sionba vagy Párizsba, a Dames du Sacré Coeur intézetébe. Hogy „a Lejtej-féle leányintézet inkább német, mint magyar műveltségre képezte növendékeit”²⁹ — igen, ez így van: de ez akkor így volt szerte a Monarchiában, a második Ratio Educationis korában, mely igen határozott irányelveket adott a nőnevelésre nézve is. Különben a német szóra való fogás egyszerűen hozzá tartozott a „jobb házból való” gyermek iskoláztatásához; például a szabadszállási feltörekvő székberlő, Petrovics István egyenesen *német tannyelvű iskolába*, a pesti evangélikusok gimnáziumába küldi Sándor fiát, aki 12 éves korában már beszél németül annyira, hogy 16 esztendőskorában folyékonyan olvassa Karl Franz Van der Velde regényeit — szirupédes szentimentalizmustól csepegő összes műveit! Nyelvgyakorlatnak nagyon jó volt, nem rontott a költőn semmit, a német nyelv erőszakolásáért. Petőfi éppen úgy hálás lehetett apjának, mint Júlia az öreg Szendreynek. Nem igaz, hogy a Tenzer-intézet németessége mintegy megrontotta Júliát, hogy „így lett Júlia számára az irodalom ismert tájak és emberek s átélt élmények ábrázolása helyett ismeretlen mesetájak, ködalakok és képzelgések gomolygó panorámája. . .”³⁰ Ellenben az ilyen ábrázolás valóban a képzelgések megejtő panorámája — hiszen Júlia egy-kor nyelvén beszélt, az 1830—40-es évek „honunk szebblelkű lányai”-nak modora, levélstílusa, szalagbetűkkel írt, selyembe kötött naplója, nagy tollrágások között írt versezetei, a zongoránál Chopin-imádata — *semiben* sem különbözött Júliáétól. Júlia és barátjáné, a mindenki által okosnak, szellemesnek, műveltnek tartott Térey Mari teljes levelezését ismerjük: a Térey-lány és Júlia leveleit csak az aláírás teszi megkülönböztethetővé, egyébként tökéletesen egyformák. Két fiatal lány levélváltása ez. Miféle követelményeket is állíthatnánk fel az ilyen elmeművekkel szemben? — akár akkor, akár ma, amikor tudjuk, hogy a kor és az

²⁸ HATVANY L.: i. m. III. 405.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

iskola mindig uniformizál. „Júlia képzelmet. . . az úri látványosságokra való folytonos készülődés tölti be. . .”³¹ Miért? Mert a fiatal leány egy nagykarolyi bálba készül, és barátnőjéhez intézett levelében „egy pár fehér ceig” cipő (vagyis egy nagyon *olcsó* cipő) megvételéről beszél. Látjuk, valóban istennői mércét állítunk Petőfi választottjának. Ám ha nem a ceig báli cipőjéről fecseg, hanem naplót, verset ír, akkor még szigorúbbak vagyunk hozzá: ilyenkor ő a szatmári George Sand, akire azonban párizsi bálványa csak egyetlen kimutatható hatással van: rövidre nyíratja a haját, egyébként nagyon „sivár lélek”. Bizonyos, hogy szerette a francia írónőt, de mindig efeledjük, hogy nem ő hasonlította magát hozzá, hanem — Petőfi. Júlia műkedvelő író, nem jobb, mint a többi irogató hölgy, és semmivel sem rosszabb náluk. De ha Petőfi és Jókai túl is dicsérték, írásaiban *nem volt ostoba, nem volt nevetséges — szellemileg egyáltalában nem méltatlan a költőnek*. Persze a költő is megkapja a magáét a forradalmat váró Júlia szerelmes dicsérete miatt, akit jelenkorunkban már Petőfi „házi hisztérikájának” neveznek — és „Petőfi magára vessen, ha a kis Júliából olyan nagyképű trikotőz lett, aki még a forradalmi gombolyag vörös szálaiból is kék harisnyát kötött magának. . .”³² Íme: ha gyermekes boldogsággal készül a bálra, akkor üresfejű úrilány, ha a forradalomra készül, akkor kékharisnya.

Petőfiné egyáltalában nem tehet semmi olyat, ami ki ne hívná a bírálatot. Amikor Petőfi leírja, hogy 1848. december 14-én este jöttek rá a vajúdási fájdalomk asszonyára, ez Júlia bírálója szerint — *komikus*. Komikus azért, mert Petőfi ekkor történetesen Tacitusról beszélgetett Júliával, akit „szerelme elvakultságában magával egyenrangúnak vélt”. De amikor Petőfi utolsó levelében 1849. július 29-én azt írja Júliának, hogy majd együtt fogják beutazni Háromszéket, „mint a fészket rakni akaró fecskék” — ez már *tragikus*. Ne tévedjünk: nem azért tragikus mert 48 óra múlva a levélíró halott volt, hanem — Júlia vádlói szerint — azért, mert „Petőfi nem gondolta meg, hogy az erdélyi fészkekrakás a tetszvágyó asszonynak csak unalmára volna. . .”³³ Vagy például maga Petőfiné írta le erdéli naplójában, 1848-ban, hogy ő volt az, aki *visszatartotta* a harctértől, és ezért „el kellett tűrnöd miattam a gyávaság gyanúját. . .”³⁴ Vagyis ez hiba volt. De amikor állítólag *küldte*, hogy menjen a harctérre, ez még nagyobb hiba volt.³⁵ A legeslegnagyobb hiba pedig az volt, amikor Mezőberényben, 1849. július 18-án reggel *sem nem marasztotta, sem nem küldte*, hanem hű hitvestársként azt mondta, hogy bárhogyan is dönt a férje, ő kész követni őt. Az irodalomtörténet most úgy ítél felette, hogy ez az álláspont és magatartás sem volt jó, mert „egy derék, jó, gondos asszony” azt mondta volna, hogy: „Úgyis veszve van minden! minék mennél?” Mert „ennyit, Júliának egy szóval sem kellett volna többet mondania és Petőfi mentve van. . .”³⁶ Megdőbbenve állunk egy ilyen mondat előtt. Valóban mentve van? Ezen a képzelt mondaton függött volna Petőfi sorsa? Ha többet nem, ideje volna annyit belátnunk, hogy a Júlia elleni vádak már semmiféle mérték-tartást nem ismernek.

VIII.

Nem, nem a rehabilitáció, hanem a kérdés legszigorúbb felülvizsgálata: erre van szükség. És később egy új, teljes, pontos, jó Szendrey Júlia-életrajzra, mely nem tesz többé engedményeket sem a nemzetieskedő dühnek, sem az olyanfajta freudi analízisnek, melyet az író is „kaján

³¹ HATVANY: i. m. III. 402.

³² HATVANY: i. m. IV. 199.

³³ HATVANY: i. m. V. 524. és 525.

³⁴ MIKES L.: i. m. 303.

³⁵ VACHOTT SÁNDORNÉ (Rajzok a múltból, Bpest, 1899. II. 104—106.) egyenesen Petőfiné nyakába varrja a felelősséget azért, hogy a költő a harctérre került és ott meghalt. Ez a fel-fogás legkitűnőbb íróink Júlia-portréira sem maradt hatástalanul.

³⁶ HATVANY: i. m. V. 391—392.

művelet"-nek nevez.³⁷ Meg kell értenünk, hogy a költő utolsó, legfontosabb életszakaszának (1846—1849) megírása előtt feltétlenül fel kell számolnunk azt a — kimondom — életrajzi dilettantizmust, mely ilyen ítéletre jutott Petőfinével szemben. Egy alapos revízió alighanem a következő döntésre jutna a Júlia-kérdésben:

1) A Liechtenstein, Balás Sándor-féle stb. irodalomtörténeti pletykák mögött semmiféle bizonyítóanyag nincs: ezek elfogadhatatlanok.

2) A kolozsvári „tobzódás” egyetlen forrásműve Dekániné cikke, melynek a köztudatba átment vádjai egy személy szerint is *ismeretlen* dajka *állítólagos* elbeszélésein alapszanak: tudományos életrajz az ilyen adalékot köteles visszautasítani.

3) Szendrey Júlia második házasságával hibát követett el: nem azzal, hogy „eldobta az özvegyi fátyolt”, hanem azzal, hogy nem várta meg, míg a nemzet felocsúdik fájdalomából — megsértette a szabadságharcát és annak költőjét elvesztett népet. Súlyos hiba volt, de nem olyan bűn, melyért egész életén keresztül és halála után is lakolnia kellene. A cselekmény és a büntetés torz arányáról van szó.

4) Szendrey Júlia eddigi irodalomtörténeti megítélése a fenti három vádpontnak az eredője. Ezek másféle értékelése Júlia új portréját eredményezheti. Nem kétséges, hogy hífi élettársa volt a költőnek, hatása Petőfire nem lehetett rossz: az 1846—49-es években semmiféle válság vagy törés nincs a pályaképében, politikai, költői fejlődésének ez a legmagasabb íve. A filológusnak *nincs oka* kifogásolni a költő választását és Júlia életrajzi jelenlétét. Nem volt jobb, sem jelentősen rosszabb korának és társadalmi osztályának fiatal nőinél: sokkal inkább *típus*, mint ellen-génius, mínusz-variáns. Azt a felfogást, hogy „végzetes és csúfondáros veszte” volt Petőfi Sándornak, a leghatározottabban vissza kell utasítani.

Ismét hangsúlyozom, hogy felülvizsgálatra elsősorban a Hatvany Lajos által rajzolt portré szorul, senki bővebben és nagyobb elfogultsággal nem foglalkozott Petőfiné alakjával, mint ő. Teljesen igazat adunk Mikes Lajosnak abban, hogy Hatvany a maga Júliájában megrajzolt „egy olyan leányt, aki nyugodtan születhetett volna akármelyik fényes banknegyedi palotában. . .”³⁸ Ez így igaz, az a Bovaryné, az a spleenes úrhölgy, aki Hatvany műveiben mozog, élő lány és élőlény, de ez semmi esetre sem az erdői inspektor-lány és még kevésbé Petőfiné! Tisztelem Hatvanyban még indulatosságát is; nem ismer jól, aki azt állítja, hogy nem becsülöm Hatvany életművét: jól tudom, hogy Júliával szembeni elfogultságának is a költő iránti rajongás az alapja, de tiszteletünk sem fog meggátolni bennünket abban, hogy megalkossuk a költő feleségének új és jobb, az elfogultság és rajongás színeitől mentes arcképét. Megnyugtathatom az aggódókat, ha azzal a módszerrel közeledünk a Júlia-problémához, melynek alapja a tények tiszteletbentartása, úgy az új portré nem fog hízelegni Juliának a „negatív hősnő” eddigi vonásaival; határozottan színtelenebb lesz, fényképszerűbb: hisszük, ezért élethűbb. A revízió szűrőkítéssel, egyszerűsítéssel fog járni, Júlia hibái emberi gyarlóságokként fognak előtűnni, nem görög kórusok átkaitól kísért vétkekként: így kerül Júlia pontosan arra a szintre, amelyet megérdemel.

Tudom, hogy ezt a szándékot, ezt a revíziót az idősebb generációból még sokan ellenérzéssel, lehet hogy tiltakozással, céljaim félreértésével fogadják, ahogy nem egy helyen így fogadták a költő családtörténetére vonatkozó új kutatásokat vagy halála és szabadságharc kori szereplése történetének felülvizsgálatát. Mindegy: ezt éppen úgy keresztül fogjuk vinni, mint az előző vállalkozásokat. Nem igaz, hogy „a költő felesége emlékének megtisztítása” készlet erre mint a védelemre vállalkozó elődeinket. Minket már filozófiánk, a bizonyított tényeken nyugvó történetfelfogásunk, korunk sugallata, egy emberi nemesedés készlet arra, hogy végre befejezzük ezt a nagy nemzeti boszorkánypörünket és a Petőfiről szóló irodalomból eltüntes-sük az özvegy máglyájának fekete foltját.

³⁷ HATVANY LAJOS: Feleségek felesége. 23.

³⁸ MIKES L.: i. m. 216.

REHABILITATION DANS L'AFFAIRE JULIA SZENDREY

Julia Szendrey était la femme d'Alexandre Petőfi. Le poète hongrois le plus marquant du XIXe siècle est tombé — comme on le sait — le 31 juillet 1849 dans la lutte pour l'indépendance hongroise, et sa femme, sans attendre la fin de l'année de deuil, a épousé le professeur d'université Árpád Horvát. Cet acte a valu à la veuve âgée de 20 ans la condamnation unanime de la nation pendant plus d'un siècle; mais la plus violente attaque vient de lui être lancée plus récemment dans la littérature s'occupant de Petőfi. L'accusation ne se borne pas à prétendre que par son second mariage Julia Szendrey a «trahi» Petőfi, mais la dénonce encore en compagne moralement inférieure et indigne du poète. L'auteur n'a pas l'intention de réhabiliter Julia Szendrey à tout prix, mais en attribuant ses défauts à sa jeunesse et son inexpérience il les expose sous leur vrai jour et démontre par les moyens de la philologie que les accusations portées contre elle n'ont d'autre base que la chronique contemporaine ou l'imagination. Julia n'était pas méchante, elle n'était que malheureuse. Loin de proposer sa canonisation, l'auteur indique qu'il serait désirable de mettre fin à ce procès de sorcellerie intenté par la nation. Ce n'est pas la mémoire de Julia Szendrey qui nous y oblige, mais notre philosophie, l'humanisme plus élevé de nos jours rejetant l'animosité et n'admettant dans les jugements que les faits.